

ПОДКАРПАТСЬКІЙ РУСИНИ
ОСТАВЬТЕ ГЛУБОКІЙ СОН!

О. Духнович

Будитель

3'90

ВИДАННЯ ЗЕМЛЯЦТВА ЗАКАРПАТСЬКИХ СТУДЕНТІВ У ЛЬВОВІ

Октябрь 1918 р. громовим ударом пронісся над Карпатами. 27 числа розпалася Австро-Угорська держава. Підняли голову пригнічені народи, одні за одними звільнялися з-під угорського панування хорвати, серби, словаки й румуни. Заворушилася, запрагла воля й руська душа. По всіх містах і селах, звичним закуточкам Подкарпатської Русі було чути: "Прощ од Угорщини!"

8 листопада 1918 р. у західній частині нашого краю з сіл Спичу й Шаричини, Бардієво, Свидних, Лаборті та ін. скликане в Любовні перше руське віче, ініціатором якого був отець Омелян Невиський. Ця маніфестація прийняла рішення про відрив Закарпаття від Угорщини й приєднання до України. Тут було обрано й Руську Народну Раду — перший народний орган Закарпатських українців — котрий нараз проголосив:

"Руська Народна Рада стоїть на основі саморозпорядження народів в їх етнографічних границях, а саме тому нігда не пристане на те, щоб русини були порозривані й прилучені до інших народів, бо се було би насильство на наш руський люд". Створення Ради мало гарячу підтримку в народі: недовзі утвориться Підкарпатська Народна Рада у Свалявському окрузі, котра об'єднала близько 30 сіл, Гуцульська Народна Рада в Ясені. Всі вони схвалювали ідею приєднання Закарпаття до України.

Розростання національно-визвольного руху на Подкарпатській Русі дуже занепокоїло мадярську владу, котра намагалася утримати цілість країни, взявши новий курс в національній політиці. 10 грудня мадярські ланівні кола скликали в Будапешті собор 200 "делегатів" закарпатоукраїнської інтелігенції, які повинні були ухвалити заздалегідь підготовлений проект автономії Закарпаття в складі угорщини. Не зважаючи на старанний підбір делегатів на зборах дійшло до розколу: делегати Хустського й Марамороського округів протестували проти переговорів у Будапешті й вимагали, щоб з'їзд відбувся на Закарпатті. Тому 16 грудня 1918 р. в Марамор-

рок-Сіготі відбувся крайовий з'їзд, на якому уряд все це хав надію здобути від народу ухвалу на злуку з Мадярщиною. Але на всі переконання уряду народ відповів: "Не треба нам ніч од мадьяр". Делегати обрали на цьому з'їзді Марамороську Руську Народну Раду, членом котрої божилися на синьо-жовтий прапор: "Я... бохусь єдино-

НА РОЗПУТТІ

му всемогутньому Богу, що буду грава руського народу вірно боронити, народ заступати і волю його сповняти". Ради постановили скликати остаточної всеруський собор русинів, що жили в Угорщині до Хуста 21 януара 1919 року.

Проте угорський уряд не здався: за народним законом X від 21 грудня 1918 року про автономію руського народу, що проживав в Угорщині, з Марамороської, Угоцької, Березької та Ужанської жуп було створено так звану автономну Руську Крайну. Міністром уряду призначив Ореста Сабова, секретарем — Федора Гутку, губернатором — Августина Стефана. Створення Руської Крайни-був вимушений крок: вже і чехословаки, і українці обіцяли русинам автономію. І якщо цього не зробить Угорщина, то остаточно буде змуслена випустити русинів. У наступні роки уряд робив деякі кроки-уступки і провів виступи-реєстр вибори до Русинського сейму. Проте опір Закарпатських українців був такий міцний, що уряду так і не вдалося зберегти цілість Угорщини.

У половині січня закарпатоукраїнська територія поступово була зайнята військами Антанти. З півдня загрожували мадяри, із заходу йшли чехословацькі легії,

а зі сходу сунуло румунське військо. 12 січня чехословацькі війська зайняли Ужгород.

Поки голова Пряшівської народної Ради від імені закарпатських русинів вів переговори з празьким урядом про включення Закарпаття до Чехословаччини, 21 січня 1919 року в Хусті проходив з'їзд закарпатських українців, на якому взяло участь 420 делегатів з усіх комітатів. З'їзд прийняв рішення про приєднання всіх комітатів, заселених русинами-українцями, до України. Таким чином, як бачимо, на початку 1919 року погляди представників народних рад на державно-правове впорядкування Закарпаття доходили до поляризації. У східній частині, на Хустському з'їзді кульмінує загальнозакарпатський народний рух, що вимагає приєднання до України. Але він не міг успішно розвиватися без допомоги з боку більшості українського народу. Ужгородська Народна Рада тримас орієнтацію на Угорщину. Пряшівська народна Рада на чолі з Бескидом і галицькими москвофілами прагли утворення Карпатської Русі в рамках Чехословаччини.

8 мая 1919 р. Ужгороді під охороною чехословацьких легіонів було об'єднано Пряшівську, Ужгородську й Хустську Народні Ради у Центральну Руську Народну Раду, яка 16 мая проголосила проект американської делегації на державно-правове становище Закарпаття у складі Чехословацької республіки. 23 травня 1919 р. 110-членна делегація вручила президенту Мазаріку протоколи Центральної Руської Народної Ради, до містили проект державно-правового впорядкування Закарпаття. Аж 18 листопада з'явився Генеральний статут Підкарпаття як автономної області у складі Чехословацької республіки.

Приєднання Закарпаття до Чехословаччини означало початок нових надій і розчарувань. Їх становище в новій багатонаціональній чехословацькій державі було дуже суперечливе й зумовлене багатьма економічними, політичними та культурними факторами.

Олександр ДАНКАВИЧ

з історії

З початку XIX ст. ховто-синій прапор був прийнятий Премієською спархією /близько 200 сіл з вірухчими греко-католицької церкви на території Східної Словаччини/.

У 1848 році під час буржуазно-демократичної революції в Угорщині, лідер закарпатських москвофілів Адольф Добрянський разом із своїми однодумцями, намагаючись створити з Підкарпатської та Галицької Русі, Буковини окреме воєводство /та зване "руське воєводство"/, вніс у проєкт конституції воєводства спеціальний параграф, яким узаконювався гв' синьо-хвтий прапор. Але, як відомо, таке воєводство не було створено, і таким чином, закон не вступив у силу. Тоді, зрозумівши, що задум не вдався, і спостерігаючи за діями австрійського уряду, який пішов казустріч лямогам більшовицького українського населення і визнавав синьо-хвтий прапор, москвофіли складають документ такого змісту: "Ми, как сторонники русского воєводства, в своем проєкте 1848 года, приняли нашим национальным флагом сине-хвтий, но в виду того, что угнетатели и изменники русского народа приняли за свой того же цвета флаг, мы отказываемся от него и прикинаем, как свой, общерусский трехцветный национальный флаг" /тобто прийняли за свій біло-сине-червоний прапор російського царизму, цей прапор пізніше жилось за свій і Товариство ім. Духновича/.

Таким чином, до початку XX ст. на Закарпатті склалися різноманітна символіка у вигляді гербів і печаток комітетів, міст і містечок, а також був поширений як національний символ, синьо-хвтий прапор. Ці ж кольори домінували у гербі Ужгородського комітету, були представлені й на гербах Березького, Ужгородського і Мемморського комітетів, з інших кольорів у меншій мірі жилось червоний і срібний. Усі ці кольори, як побачимо далі, стали основою для герба Підкарпатської Русі, затвердженого спеціальним законом Чехословацької республіки.

Період кінця XIX ст. - поч. XX ст. ознаменований зростанням національної свідомості, посиленням інтересом до національної символіки, боротьбою за її відродження. Яскравим проявом цього процесу став рух трудящих Закарпаття за воз'єднання з Україною, який охопив практично всі

райони краю. На мітингах, зборах, демонстраціях у цей час широко жилось синьо-хвті прапори.

Визначною подією в історії національно-визвольної боротьби трудящих Закарпаття став Всекарпатський з'їзд народних рад,

СИМВОЛІКИ

що відбувся у м. Хусті 21 січня 1919р., в роботі якого взяло участь 420 делегатів із 175 населених пунктів краю. На з'їзді делегати прибули з синьо-хвтими прапорами. Такі ж прапори були в приміщенні, де проходив з'їзд. З'їзд проголосив волю трудящих краю до воз'єднання з Україною. А 22 січня, як відомо, було проголошено воз'єднання Української Народної Республіки з Західно-Українською Народною Республікою, тобто воз'єднання всіх українських земель у єдиній Українській державі.

Як відомо, 8 листопада 1918р. у м. Любоні /Примієщина/ була утворена перша Руська Народна Рада, яка виявила бажання приєднати Підкарпатську Русь до Русі-України. 19 листопада вона об'єдналася з Руською Народною Радою в Примієві. 8 грудня 1918р. Карпатська Руська Рада в Сваляві висловила побажання з'єднатися з Україною. Цю ж волю висунула і Руська Народна Рада в Рахові, яка об'єдналася з Хустською Народною Радою. У цей час утворюється і Ужгородська Руська Народна Рада. Коли воз'єднання з Україною стало неможливим, Руські Народні Ради звернули свій погляд на Чехословаччину. 8 травня 1919р. всі три Народні Ради на з'їзді в Ужгороді об'єдналися у Центральну Руську Народну Раду. На з'їзді представники Народних Рад прибули з синьо-хвтими прапорами. З'їзд обрав делегацію до Праги, яка мала вручити президенту Т. Масарику декларацію про добровільне приєднання Підкарпатської Русі до Чехословацької республіки на правах автономії. 22 травня 1919р. делегація у складі 105 чоловік прибула до Праги під синьо-хвтими прапорами.

Ще перед цими подіями, 26 жовтня 1918р., лідер американських русинів Г. Каткович разом із президентом ЧСР Т. Масариком підписали у Філадельфії декларацію незалежності середньоевропейських народів. Делегація русинів прибула на цей захід під синьо-хвтими прапорами, а в 1919р., у зв'язку з призначенням Т. Катковича губернатором Підкарпатської Русі, американські русини подарували закарпатським русинам-українцям синьо-хвтий прапор.

Чехословацька республіка, як відомо, визнала таку символіку Підкарпатської Русі: гімн, пра-

пор і герб. Гімном до 1939р. був покладений на музику С. Фенциком відомий вірш письменника-просвітителя XIX ст. О. Духновича "Подкарпатские русини", він виконувався під час державних свят та різних державних і громадських заходів після чеського і словацького гімнів. Прапор Підкарпатської Русі - синьо-хвте подотице із співвідношенням висоти до ширини як 1:2. Синя /верхня/ і хвта /нижня/ смуги одна-

на

кової ширини і однакової довжини. Синій колір символізує чисте мирне небо, а хвтий - інженерне поле. /інше поширене пояснення: синій колір означає небо і гори, хвтий - земля і поля, або ще інший погляд: синій колір - чисте небо, а хвтий - сонце - символ життя; іноді у хвтому кольорі вбачають ясні зорі, як символ просвіти і поступу/.

Законом Чехословацької Республіки №252 від 30 березня 1920 року встановлено використання державного герба, державної печатки, державного прапора. Зокрема, §5 цього закону подас опис середнього, а §6 - великого герба Чехословацької республіки. Середній герб складався з двох шиттів: переднього і заднього. На передньому, меншому /посередньому/ герба - чеський знак: на червоному полі срібний лев у стрибку повернутий управо. Задній шитт поділений на чотири рівні частини: у верхній правій частині поміщено словацький герб: на полі червоного кольору три сині вершини гір, на середній верхній встановлений патріарший срібний хрест. У верхній лівій частині - герб Підкарпатської Русі: шитт по вертикалі розділений наполовину, праве синє поле перетинають три золоті смуги /тобто права частина герба складається з чотирьох синіх і трьох хвтих смуг однакового розміру/; у лівому срібному полі - червоний ведмідь, що стоїть на задніх лапах і повернутий управо. У правій нижній частині поміщено моравський, а в лівій нижній - сілезький герби. Таким чином, на середньому гербі були репрезентовані складові частини ЧСР: Чехія, Словаччина, Підкарпатська Русь, Моравія, Сілезія.

Великий герб Чехословацької республіки так само складався з переднього і заднього шиттів. На передньому був герб чеських земель /аналогічний як і на середньому/ Задній же шитт поділявся вже не на чотири, а на сім частин: крім чотирьох складових частин республіки, які зображались на середньому гербі, тут ще були герби Тешинської, Опавської та Ретіборської земель. Герб Підкарпатської Русі займав те ж місце, що й на середньому гербі - у лівому верхньому полі, на ньому

були ті ж символи: чотири сині і три жовті смуги у правому полі, червоний ведмідь на срібному тлі – у лівому полі. Таким чином, синій і жовтий кольори домінують на гербі Підкарпатської Русі. Щодо значення символіки герба, то поширена думка, що сім смуг на гербі Закарпаття означають сім головних рік краю /Тиса, Тересва, Теребля, Ріка, Боржава, Латориця, Уж/, а ведмідь – типовий представник карпатської фауни. На наш погляд, більш аргументоване пояснення: сім смуг означають єдність семи колишніх комітатів Закарпаття: Сніпського, Земплінського, Уханського, Березького, Угоцького, Ма-

Закарпатті

раморського.

Зображення великого державного герба було поміщено на великій державній печатці ЧСР /заказаного закону/.

У 20-30 роки синьо-жовті прапори широко використовувалися створеним у травні 1920р. товариством "Просвіта" під час проведення різноманітних заходів. Пам'ятний для закарпатців день 17 жовтня 1937р., коли в Угороді проходив всеукраїнський з'їзд. Служба з нагоди з'їзду проходила в Кафедральному соборі під десятками синьо-жовтих прапорів. А в процесі допліви Корятівича просвітний несли 126 синьо-жовтих прапорів і тисячі синьо-жовтих прапорців.

Синьо-жовтий прапор був прапором Карпатської України /жовтень 1938 – березень 1939рр./.

Герб Карпатської України був то жимим до герба Підкарпатської Русі, тільки на ньому з'явився ще і тризуб із хрестиком на середньому зубі /до речі, націоналісти вживали тризуб як символ воїнському варіанті – середній зуб подавався у вигляді меча/. Гімном Карпатської України був "Ще не вмерла України" /слова П.Чубинського, музика М.Вербицького/. А, як відомо, націоналісти використовували за свій гімн – "Зародились ми великої години".

Таким чином, аналіз наявних матеріалів і джерел свідчить про спільність символіки українців Закарпаття з символікою інших регіонів України, тобто доводить її загальноукраїнський характер. Це в першу чергу стосується кольорового вирішення герба і прапора, оскільки кольори в кожного народу є дуже стійкою етнічною ознакою, яка зберігається не дивлячись ні на що, упродовж століть. Це є неспростований аргумент на користь генетичної спорідненості всіх українців, їхньої історичної і культурної спільності.

П.М. ФЕДАКА, кандидат історичних наук.

Африка в центрі Європи

"Краї без назви", "народ без імені"... Чи багато таких епітетів чули саме про наш народ і нашу землю. Невже ми й справді є люди без роду і племені? А може наш життя нігда й не знав ніч, окрім своєї темноти та бідності? Чи у нас ніс і не було вчених, художників, письменників, котрі є лицем народу?

Айно, тяжко жили наші русини, зато були в нас свої величі, які хотіли підняти рівень своїх земляків до культурного рівня європейського народу.

Постійне гноблення, мадяризація і латинізація русинів у кінці XVIII і в началі XIX віків не помічала культурному розвитку Підкарпатської Русі. У цей час творили багато русинських світила. Першим істориком був Іоаннікй Базилевич, протоігумен Мукачівського монастиря, котрий пробудив од сна інтелігенцію. Другий славний літописець Підкарпатської Русі священик Михайло Лучкай дав своєму народови "Граматіку слов'янсько-руського язика" та п'ятитомну "Історію Карпаторусинів". Не мож не згадати й одного з найбільш освічених письменників, філософа Василя Довговича. Русинський народ пам'ятає свого найбільшого просвітителя, будителя Олександра Духновича – автора "Книжочки для починаючих" і молитвенника "Хліб душі". Його гімн "Підкарпатські русини оставте глибокий сон!..." видав катодий русин. Біля Духновича згуртувалися письменники й поети: Олександр Павлович, Андрій Балуцький, Стефан Мустякович, котрі своїми творами будили народ од сна.

Малили доста вчених не лиш у Підкарпатті, а давалили їх Росії, Галичині і т.д. Так першим ректором Петербурзького університета був підкарпатський ру-

син Михайло Балуцький, директором Ніжинської гімназії, де в той час ся вчив М.Гоголь, був Іван Орлай; у Росії жив Брії Гудца-Венелін, пробудник болгарського народного духа. У Львівському університеті викладали професори Михайло Шавицький, Іван Земанчик і Петро Додій.

У началі XX віка на Підкарпатті зачалася велика просвітницька робота. Відкривалися руські гімназії, школи, торговельні академії, учительська семінарія, промислові гімназії. Народні школи були у кожному селі. Кідь до першої світової війни було лиш 2 новинки, то по ній вже малили 10 тижневих новинок і журналів, з них багато спеціалізованих.

У сій час творять такі поети й письменники: Василь Гренда-Донський, Лука Дем'ян, Влій Боршон-Кун'ятський, Марко Барабола і т.д.; художники Влій Віраг, Бейла Мигалій, Йосиф Кутлан, Гнат Рокочович. Батьки російського художника Ігоря Грабаря були вихідцями з Підкарпатської Русі. А величі нашого народу Йосиф Бакнай і Адальберт Едхелі згідно з своїми учнями й продовжували Андрієм Коцков і Федором Манайлом у перші роки радянської влади на Закарпатті понесли підкарпатську школу живопису, яка стала на свій рівень з Київською і Львівською.

А в началі другої світової війни у вєдучих вузах Європи ся вчило кожо 300 наших земляків.

То чом ся ганьбиме своїм минулим, своїм народом, чом ся ганьбиме свого язика, мавучи таких славних предків, такий спадок! Кідь не ми, закарпатці, то ко сохраним наш язик, наші співанки, танці, нашу багату й самобутню культуру? Гордімесь своїм краснов земльов, своїм трудолюбивим людьми, своїм славнов минулостям!

Владислав СЛИВКА

ВАСИЛЬ ГРЕНДА-ДОНСЬКИЙ

І розлилось море крови,
Бура світом потрясла
І похованим народам
Воскресення принесла.
Дух свободи пробудив нас,
Бо ми спали до тих пор,
Із ворожого болота
Підняли ми свій прапор...

Знов тепер прапор наш топчуть,
Як топтали вже давно...

Але ми прапор стоптати
Більш нікому не дамо!
Не дамо!

У грудях нам серце б'ється
До народу, за народ.
Не затопим власний човен
Серед бурі, серед вод.
Не підемо в яничари
Проти рідної землі,
Ми не зрадим крові і кости,
До спочили в цій землі.
Честь народна більше варта
Як ті гроші, як весь світ,
Бережіть честь народу.
Рідне слово бережіть!

Поломийки

Михайлику, Михайлику, три золоті пера,
Не йди, не йди в Америку, казала-м ти вчора.
Ой, казала, ой, казала та й наказувала,
Бодай тота Америка, бодай ся зарваха!

Ой, кувала зозуличка, та кувала сива,
та туй була, де ся діла, думко чорнобрива?
Та туй була, де ся діла, чи не пішла дома -
так ми за нею серце горить, як суха солома.

Не дивися, легінику, що дівчина гладка,
а й дивися, легінику, чи вметена хатка.
Не дивися, легінику, що дівчина різка,
а й дивися, легінику, чи є в печі тріска.
Не дивися, легінику, що рукавці ниті,
а й дивися, легінику, чи мисочки вмиті.
Та мисочки подіб лавков заросли муравков,
а сирочки на поліщі скинули в кислици.

Хте впливають нам на шлуки
ці москвські подарунки!

А кідь стане вона до ладу /боронь Боже!/
Стоди жех Канішовський не поможе.

Хочісамі учремо,
А ти кити НЕ ДАМО!

Світ не знав такого зроду:
є вино, немає води.

Важна собі пиячка
Кілька дошок, одну кріпку

Про Мукачівський ЗАМОК

Сден из дуже давних замков є мукачівський зам-
мок. Говорять старі люди, ох сей замок був пост-
росний людьми ще за панщини на теперішній горі
Ловаці коло Мукачева за ріков Латорицєв.

И як било, як ніт, лиз раз сталося, што зоб-
ралися чорти и перенесли замок из частинов гори
через ріку Латорицю и положили коло села Подго-
род и Палюки, де уи и тепер є.

Што сесе правда доказуєся и тим, што гора, на
котрой є замок, така висока и на таком місті сто-
їть, што збудувати замок би не мох; и так-иншак
не може бити, лиз чорти перенесли.

Держали в нїм за давний вік злодіїв і розбойни-
ков.

Є в нїм глубокий колодязь, куди вода черпаеть-
ся із Латориці. хотя іддальне больше одного кило-
метра. Сталося раз, што кинули до колодязя єдну
качку, котра десять минут падала й, упавши до во-
ди, попливла пуд землев до ріки Латориці.

Про Хустський ЗАМОК

Хустський город изробили опришки. Они приймали
хоть кого, хто хотів ид ним пристати. Єдні шили
уночи красти, а другі лишалися у городі. Они рез-
бляли панські хижі за грїшми.

Єден злодій, Пентя, сердитий був на тих злоді-
їв, що били у городі. Він мав дуже широкі рукави
та й шапку із широкими крисами. Пентя сердитий був

за то на тих злодіїв, бо як був запертий у замку,
та сидів більше, як єму било присуджено.

А як єго випустили, тогди изробив собі дерев'я-
ний канон / - пушку / из яльми. Як вийшов на єдну
гору на другий бік Тиси, на гору Чебрин, та про-
сто наладив канон на город.

Як раз у него пустив, та извалив лишень герх
города. А пентя обтягли мур смоляним полотном,
аби Пентя гадав, што нич йому не хибит. Потому
розсердився та помоцовав канон та пустив ище
раз та так домах / - дочиста / єго розбив.

А на тот город давно носили верховиці бе-
сагами каміння, пісок и глину. На гору носили
и на конях, люди, жони і дівки.

Кахуть люди, що там, у тім городі суть нечисті
духи. У тім городі є ище тепер много золота, сріб-
ла и всяких дорогих речей. Айбо из того не мох ни-
кому нич кинути / - кинути /, бо нараз тому смерть,
котрий би взяв. Ище и камінь не мох из нього взяти.

З ки.: ВІД ПОПРАДУ ПО ТИСУ: депо про
минуле та сьогочасне Карпатської Ук-
раїни /Просвіта/. - Львів, 1939 р.

Пишіть нам на адресу:
290026, Львів-26, пошт. скр.
№ 1836

Точка зору редакції не обов'язково спів-
падає з поглядами авторів матеріалів.

Будемо вдячні за пожертвування. Розмір
пожертвувань за один номер до 30 коп.